
РОЗДІЛ VI. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.32>

АГРОСТРАХУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ВИКЛИКИ МАЙБУТЬОГО

Клеріні Г.В.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права,

Державний біотехнологічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-9045-4449>

Клеріні Г.В. Агрострахування в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання і виклики майбутнього.

Стаття присвячена дослідженню правових засад страхування сільськогосподарської продукції, зважаючи на особливості впровадження воєнного стану в Україні, встановленню ролі держави у процесі фінансової підтримки суб'єктів агрострахування, а також виявленню потенційних кризових явищ, які можуть негативно вплинути на розвиток агробізнесу в майбутньому. Уточнено об'єктний склад правовідносин у сфері агрострахування. Визначено проблеми розвитку аграрного сектору, прямо закріплені в чинному законодавстві, які стримують розвиток аграрного страхування з державною підтримкою. Доведено ключову роль відновлення земель, які зазнали забруднення, засмічення, пошкодження родючого шару внаслідок бойових дій та доведено тезу щодо необхідності вдосконалення чинного законодавства у сфері агрострахування. У статті зроблено висновок, що законопроект за номером 8025, який передбачає зміни до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», спрямований на запровадження страхування сільськогосподарської продукції та об'єктів її зберігання (знаходження) або переробки від ризиків унаслідок бойових та воєнних дій, а відтак має гарантувати відшкодування можливих втрат сільськогосподарським виробникам у разі знищення або пошкодження майна внаслідок воєнних дій. Аргументовано, що земельні ділянки, які виступають основним засобом виробництва в сільському господарстві та фактично базовим активом в агробізнесі, мають також виступати об'єктами агрострахування на рівні із сільськогосподарською продукцією

або врожаєм сільськогосподарських культур. Наголошено, що відносини у сфері створення системи страхування та гарантування комерційних і некомерційних ризиків при проведенні експортних операцій із сільськогосподарською продукцією виступає самостійним об'єктом правового регулювання з огляду на роль України як світового експортера зерна та інших видів аграрної продукції. Визначено, що перспективою подальших наукових досліджень виступає врегулювання процедури спрощення механізму державної підтримки у сфері агрострахування та розширення кола страхових випадків й об'єктного складу цих правовідносин. Методологія дослідження правових проблем агрострахування в умовах воєнного стану ґрунтується на положеннях загальнонаукового діалектичного методу пізнання. Для досягнення мети дослідження було застосовано також формально-юридичний, формально-логічний, наукові методи і метод наукового прогнозування.

Ключові слова: аграрні відносини, сільськогосподарська продукція, страхування, агрострахування, державна підтримка, воєнний стан.

Klierini H.V. Agricultural insurance under martial law: problems of legal regulation and challenges of the future.

The article is devoted to the study of the legal framework for insurance of agricultural products, taking into account the specifics of the introduction of martial law in Ukraine, establishing the role of the state in the process of financial support of agricultural insurance entities, as well as identifying potential crisis phenomena that may adversely affect the development of agribusiness in the future. The object composition of legal relations in the field of agricultural insurance has

been specified. Has been identified problems of the development of the agricultural sector, directly enshrined in the current legislation, hindering the development of agricultural insurance with the state support. The key role of the restoration of lands that have been polluted, clogged, and damage to the fertile layer as a result of hostilities has been proved, and the thesis on the need to improve the current legislation in the field of agricultural insurance has been proved. The article concludes that the draft law number 8025, which provides for amendments to the Law of Ukraine «On the Features of Insurance of Agricultural Products with State Support», is aimed at introducing insurance of agricultural products and objects of their storage (location) or processing against risks due to military and military operations, therefore, should guarantee compensation for possible losses to agricultural producers in the event of destruction or damage to property due to hostilities. It is argued that land plots, which are the main means of production in agriculture and, in fact, the basic asset in agribusiness, should also be objects of agricultural insurance at the level of agricultural products or crops. It is noted that relations in the field of creating an insurance system and guaranteeing commercial and non-commercial risks when conducting export operations with agricultural products are an independent object of legal regulation, given the role of Ukraine as a world exporter of grain and other types of agricultural products. It has been determined that the prospect of further scientific research is the settlement of the procedure for simplifying the mechanism of state support in the field of agricultural insurance and expanding the range of insured events and the object structure of these legal relations. The methodology for studying the legal problems of agricultural insurance under martial law is based on the provisions of the general scientific dialectical method of cognition. To achieve the goal of the study, formal-legal, formal-logical, scientific methods and the method of scientific forecasting were also applied.

Key words: agrarian relations, agricultural products, insurance, agricultural insurance, state support, military state.

Постановка проблеми. Враховуючи роль та значення аграрного сектора економіки України в забезпеченні продовольчої та, у визначених межах, економічної, екологічної та енергетичної безпеки держави та добробуту її громадян, а сільськогосподарської продукції в життєдіяльності людини, актуалізуються дослідження щодо пошуку ефективних механізмів захисту інтересів суб'єктів господарювання в сільському господарстві та шляхів мінімізації зазначених ризиків.

У сучасних умовах одним із способів мінімізації ризиків та механізмом захисту інтересів суб'єктів господарювання виступає страхування сільськогосподарської продукції, в тому числі з державною підтримкою за рахунок механізму субсидування.

Необхідність наукового осмислення питань правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану в Україні зумовлена також практичною відсутністю наукових напрацювань та сталої судової практики у цій сфері.

Підсилює актуальність даної проблематики дані, які демонструють вкрай негативні наслідки матеріального та екологічного характеру, яких зазнали як суб'єкти аграрних відносин, так і сільські території в цілому. Зокрема за підрахунками аналітиків KSE Агроцентру та Мінагрополітики [1; 2], прямі збитки і непрямі втрати у сільському господарстві внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України сумарно вже перевищили \$ 40 млрд. Пошкодження земель, аграрної інфраструктури, сільськогосподарської техніки безпосередньо впливає на показники виробництва аграрної продукції в Україні. Без відновлення втрачених активів Україна не зможе повернутись на своє місце у глобальній продовольчій безпеці.

Стан дослідження проблеми. У різні історичні періоди окремим аспектам правового регулювання агрострахування приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні вчені у галузі аграрного права, серед яких, зокрема, С.І. Бугера, Х.А. Григор'єва, І.В. Горіславська, Н.В. Кравець, П.Ф. Кулинич, І.В. Курило, Т.О. Коваленко, Т.В. Курман, Л.І. Купчення, Т.В. Лісова, В.В. Носік, Т.К. Оверковська, О.В. Семчик, В.Д. Сидор, А.М. Статівка, О.М. Туєва, В.Ю. Уркевич, S. Clarke, P. Cryle, R. Hails, J. Harlow, G. Mace та ін. Важливу роль у дослідженнях вказаної проблематики відіграли й наукові пошуки вчених-агроекологів та економістів. Разом з цим у сучасний період реформування аграрних і земельних правовідносин, детерміноване введенням воєнного стану в Україні, відсутня єдність наукових підходів щодо проблеми підвищення ефективності правового регулювання агрострахування та прогнозування стану розвитку правовідносин у цій сфері у майбутньому, що й спонукало до більш глибокого аналізу цієї наукової проблематики.

Метою статті є визначення правових засад страхування сільськогосподарської продукції, зважаючи на особливості впровадження воєнного стану в Україні, встановленню ролі держави у процесі фінансової підтримки суб'єктів агрострахування, а також виявленню потенційних кризових явищ, які можуть негативно вплинути

на розвиток агробізнесу в майбутньому, а також розробці науково обґрунтованих висновків і пропозицій з удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Традиційно прийнято вважати, що характерними ознаками сільськогосподарського виробництва є залежність від природно-кліматичних умов, використання природних ресурсів, живих організмів та їх властивостей, сезонність та інші чинники, які зумовлюють підвищений ризик такої діяльності. Найдавнішою і традиційно найбільш розвиненою є майнове страхування, в якому об'єктом страхових відносин виступає майно в різних його видах (основні й обігові кошти підприємства, врожай сільськогосподарських культур, тварини, продукція підприємства, устаткування й інвентар та ін.). Також виокремлюються різні види майнового страхування залежно від відповідних небезпек, як-от: (1) від вогню та інших стихійних лих (землетрусів, повеней тощо) – таких матеріальних об'єктів, як будівлі, споруди, обладнання, продукція, сировина, матеріали, домашнє майно тощо; (2) від посухи та інших стихійних лих – сільськогосподарських культур; (3) на випадок падежу чи вимушеного забою – худоби; (4) від аварій, крадіжок та інших небезпек – засобів транспорту [3, с. 21, 22]. Страхування сільськогосподарської продукції, правове регулювання якого є предметом цієї роботи, виступає різновидом майнового страхування.

Відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції регулюються Конституцією України, Цивільним кодексом України, Законами України «Про страхування», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», законами про Державний бюджет України на відповідний рік та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до зазначених актів. Група правових норм, що регламентують відносини страхування сільськогосподарської продукції, в тому числі з державною підтримкою, становить собою субінститут страхування сільськогосподарської продукції, що входить до складу такого інституту аграрного права, як інститут державної підтримки сільського господарства України. Підґрунтя названого комплексного субінституту складають норми Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [4, с. 152].

Метою майбутнього зовнішньополітичного розвитку України є інтеграція у світові інституції, у першу чергу, вступ до Європейського Союзу, яка можлива лише за умови розробки і реалізації національної політики щодо якості сільськогосподарської продукції, підвищення конкурентоспроможності, прийняття норм

і правил, які діють на світовому аграрному ринку, запровадження європейського досвіду у сферу сільськогосподарського виробництва [5, с. 39]. З огляду на членство України у Світовій організації торгівлі, особливого значення набувають заходи зовнішньоекономічного регулювання, у т. ч. страхування сільськогосподарської продукції. Так, Угода СОТ про сільське господарство не обмежує можливість члена СОТ надавати підтримку сільськогосподарських виробникам у формі прямих виплат, що спрямовані на обмеження виробництва, створення продовольчих резервів, надання продовольчої допомоги малозабезпеченим громадянам, страхування врожаю та гарантування доходів сільськогосподарських виробників [6, с. 292, 293].

Одним із важливих аспектів агрострахування в умовах воєнного стану слід вважати, наприклад, проблему виконання зобов'язань за аграрними розписками. Так, згідно Закону України «Про аграрні розписки» від 06 листопада 2012 р. № 5479-VI (ст. 7) виконання зобов'язань за аграрною розпискою може забезпечуватися додатково будь-якими передбаченими законодавством України видами забезпечення виконання зобов'язань. Предмет застави може бути застрахований кредитором за аграрною розпискою або боржником за аграрною розпискою. Кредитор та боржник можуть домовитися про спільне здійснення витрат на страхування предмета застави за аграрною розпискою. Предметом такої застави може бути виключно майбутній врожай сільськогосподарської продукції. Тобто законодавець встановив диспозитивну норму щодо добровільності страхування предмета застави.

Натомість реалії, у яких опинилися сільськогосподарські виробники в умовах ведення активних бойових дій, у тому числі на земельних ділянках сільськогосподарського призначення або які стали об'єктом псування та знищення, доводить неефективність і ризиковість даного правового припису, адже фактично виконання умов за аграрними розписками у таких випадках об'єктивно стало неможливим через дію обставин, які не залежали від волі суб'єктів правовідносин за аграрними розписками.

На сьогодні переважна частина зони, на якій в Україні ведуться активні бойові дії, зайнята сільськогосподарськими угіддями – полями, пасовищами та сіножатями. Разом із цим подальше використання значної частини цих земель у найближчому майбутньому є вкрай ускладненим, подекуди неприпустимим до проведення детального обстеження і запровадження ґрунтоохоронних заходів.

Окрім прямого пошкодження земель – окупація, військові дії та мінне забруднення обме-

жують доступ фермерів до полів і можливості для збору врожаю сільськогосподарських культур. Орієнтовно, 2,4 млн га озимих культур загальною вартістю у 1,435 млрд доларів США залишилися незібраними. Сільськогосподарська техніка та обладнання також зазнають пошкоджень в результаті обстрілів, авіа-ударів та бойових дій, що відбуваються в безпосередній близькості [2]. Відтак слід наголосити на тому, що фактично псування землі, що відбувається внаслідок військових дій на території України, є не тільки порушенням земельного законодавства, а й законодавства про охорону довкілля. Воно належить до екологічних правопорушень, тобто винних, протиправних дій, які порушують природоохоронне законодавство, завдають шкоду навколишньому природному середовищу та здоров'ю людини.

Водночас, як зазначається у наукових джерелах, псування землі стосується й економічних інтересів землевласників, землекористувачів та держави. Тому його умовно можна вважати порушенням еколого-економічного характеру. Псування землі (в т. ч. ґрунтів) – це протиправний вчинок (дія чи бездіяльність), який призводить до зміни земної поверхні на певній ділянці чи сукупності ділянок, що визначені постійно чи тимчасово, повністю або частково непридатними для використання за цільовим призначенням і дозволеним використанням. Отже, псування землі (в т. ч. ґрунтів) – це правопорушення. До псування земель належать: пошкодження і руйнування поверхневого родючого шару землі (в т. ч. ґрунту), забруднення, виснаження, засмічення, засолення, підтоплення, затоплення та захаращення (ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель») [7, с. 77, 78]. Йдеться про те, що земельні ділянки, які виступають основним засобом виробництва в сільському господарстві й фактично базовим активом в агробізнесі, мають також виступати об'єктами агрострахування на рівні із сільськогосподарською продукцією або врожаєм сільськогосподарських культур.

У Верховній Раді України наразі зареєстровано законопроект № 8025 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сільського господарства та експорту агропродукції під час воєнного стану», яким передбачається: а) запровадження окремої державної підтримки в частині капітального будівництва експортної інфраструктури (шляхом субсидування частини плати та процентів за кредитами); б) запровадження окремої державної підтримки в частині оновлення парку зерновозів, зернових контейнерів, обладнання з навантаження та розвантаження;

в) запровадження страхування об'єктів зберігання або переробки сільськогосподарської продукції від ризиків у виді бойових та воєнних дій.

Із цього приводу А.М. Земко висловила думку про те, що ухвалення цього законопроекту дозволить суттєво підтримати вітчизняних агровиробників, які сьогодні опинились у зоні неймовірних ризиків, покращити ситуацію щодо експорту аграрної продукції українського виробництва та залучити міжнародну допомогу [8, с. 114, 115]. Цілком погоджуючись із дослідницею слід додати, що законопроект № 8025 передбачає зміни до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» щодо запровадження страхування сільськогосподарської продукції та об'єктів її зберігання (знаходження) або переробки від ризиків унаслідок бойових та воєнних дій, а також запровадження дотації на виплати страховику від 40 % та більше 60 % відсотків від загальної вартості страхового відшкодування, у разі знищення або пошкодження майна в наслідок воєнних дій. Саме такий висновок було надано Комітетом з питань аграрної та земельної політики під час аналізу проекту закону і який слід вважати цілком доцільним.

Слід погодитися з тезою [9] про те, що агрострахування має стати не лише джерелом відшкодування завданих аграріям збитків, але й певним джерелом накопичень фінансових ресурсів держави, щоб мати можливість, у разі потреби, використати змобілізовані кошти на воєнні потреби та відновлення економіки. Тому вже зараз потрібно страхувати посіви сільськогосподарських культур (техніку, тварин) від воєнних ризиків. Те, що донедавна було виключенням зі страхування (не вважалось страховим випадком) – загибель (втрата, пошкодження) застрахованого майна внаслідок впливу ядерної енергії, техногенних аварій, будь-якого забруднення або зараження навколишнього середовища; військових дій, маневрів або здійснення інших військових заходів; вилучення або знищення застрахованого майна за розпорядженням органів державної влади) – нині має стати основним страховим ризиком, від якого слід страхувати майно (сільськогосподарську техніку, продукцію і тварин), життя і здоров'я людей.

Висновки. Оскільки аграрній сфері господарювання притаманні певні особливості щодо організації виробничо-господарської діяльності, а також підвищені ризики її здійснення, одним з найефективніших способів захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників від несприятливих природних і кліматичних явищ виступає страхування зазначеними суб'єктами належного їм майна

сільськогосподарського призначення та сільськогосподарської продукції. Незважаючи на всю важливість страхування ризиків у сфері сільського господарства, його рівень в Україні залишається низьким, він становить 5–7 %. Відносини у сфері створення системи страхування та гарантування комерційних і некомерційних ризиків при проведенні експортних операцій із сільськогосподарською продукцією виступає самостійним об'єктом правового регулювання з огляду на роль України як світового експортера зерна та інших видів аграрної продукції. У проєкті Плану відновлення України [9] кредитування та страхування визначено як основні елементи державної підтримки галузі сільського господарства на період 2023–2025 років. Відтак виникає нове поле для наукових досліджень щодо питання спрощення механізму державної підтримки у сфері агрострахування та розширення кола страхових випадків, об'єктного складу цих правовідносин, зокрема, включення земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства, що стане актуальною тематикою для подальших наукових напрацювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нейтер Р. Втрати на \$ 40 млрд: як через війну страждає аграрний сектор економіки. *Економічна правда*. 19 груд. 2022 р. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/> (дата звернення: 20.12.2022).
2. Збитки у сільському господарстві України внаслідок війни сягнули \$ 4,3 млрд. *UkraineInvest*. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/> (дата звернення: 20.12.2022).
3. Страхування: теорія та практика: навч.-метод. посіб. Харків: Бурун Книга, 2004. 376 с.
4. Клеріні Г.В. Правові засади страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні: моногр. Харків: Право, 2020. 176 с.
5. Статівка А.М., Духневич А.В. Правові засади кредитування сільськогосподарських товаровиробників в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення та членства у СOT. *Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку*: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. С. 38–59.
6. Купчення Л.І. Правове забезпечення реалізації сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану. *Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку*: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. С. 285–308.
7. Оверковська Т.К. Псування земель. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20-ти томах. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М. В. Шульга (голова), В.В. Носік, П. Ф. Кулинич (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 530–535.
8. Земко А.М. Продовольча безпека в умовах війни: правові аспекти. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 112–115.
9. У ЄБА закликали уряд страхувати посіви зернових. *Agropolit.com*. 26 берез. 2022 р. URL: <https://agropolit.com/news/23505-u-yeba-zaklikali-uryad-strahuvati-posivi-zernovih> (дата звернення: 20.12.2022).
10. Проєкт Плану відновлення України: матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». Лип. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (дата звернення: 20.12.2022).